

**І.М. Лицур, д-р екон. наук, с.н.с., провідний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»**

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Постановка проблеми. Україна характеризується високопродуктивним потенціалом сільськогосподарських земель. Площа сільськогосподарських земель – 43,039 млн га, з них 76 % становить рілля, відповідно 18,4 % займають пасовища і сіножаті, і біля 2 % знаходиться під багаторічними насадженнями. Ґрунти України є сприятливими для вирощування екстенсивних сільськогосподарських культур, особливо для вирощування зернових культур, цукрових буряків (Лісостепова зона), льону, картоплі (Полісся), соняшнику (Степ). Крім цього, в Україні вирощується овочі, фрукти, виноград та інші культури.

Завдячуючи своїм сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам Україна є однією з найбільших агроіндустріальних країн. Більше 15 млн чоловік проживають і працюють на сільськогосподарських землях. В сільському господарстві зайнято 4,7 млн чоловік, що переважає середній показник зайнятості населення в інших європейських країнах. В Україні він складає 21 % від зайнятої робочої сили. Частка сільського господарства у валовому національному продукті становить близько 11 %. Для порівняння в середньому в Європі вклад сільського господарства у валовому внутрішньому продукті складає 2,3 %, а зайнятість населення становила 5,3 % від загальної кількості працівників. Проте показники які характеризують ефективність використання сільськогосподарських земель є значно нижчими ніж в Європі. Цим та суміжним з ними питанням і буде присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій. Суттєвий вклад у дослідження питань пов'язаних з вивченням еколого-економічної ефективності землекористування внесли такі вчені як: М.В. Андришин, Т.П. Магазинчиков, П.П. Борщевський, Б.И. Пасхавер, В.М. Трегобчук, Б.М. Данилишин, С.А. Ткачук, П.С. Шевченко [1-5].

Постановка завдання. Метою даної роботи є визначити еколого-економічну ефективність сільськогосподарського землекористування та на основі цих даних запропонувати заходи щодо її підвищення. У роботі використано загальнонаукові методи дослідження.

Виклад основного матеріалу досліджень. Економічні результати землекористування в сільському господарстві оцінюють, як правило за ефективністю виробництва рослинницької продукції. У зв'язку з цим розглянемо структуру посівних площ в Україні, яка істотно впливає на ефективність використання їх продуктивного потенціалу. Багаторічна структура посівних площ основних сільськогосподарських культур свідчить, що у 2012 р. порівняно з 1990 р. питома вага зернових культур зросла на 5,2 % від загальної посівної площі, технічних культур – на 3,8 %, при одночасному зниженні питомої ваги кормових культур на 11 % [6].

Серед зернових культур суттєвих змін не відбулося, хоча в цілому спостерігається тенденція незначного зменшення посівів зернобобових (на 6,8 %), внаслідок чого зросли площі під такими культурами, як жито озиме та ячмінь яровий – відповідно на 1,3 і 11,6 %. Така тенденція змін в структурі посівних площ не сприяє підвищенню їх родючості, що суттєво впливає на урожайність культур.

Аналіз структури посівних площ по природних зонах свідчить про різне розміщення провідних сільськогосподарських культур. Так, зернові порівняно з іншими культурами розподілені рівномірно, а їх внутрішня структура розміщується залежно від ґрунтово-кліматичних особливостей зон. Лісостеп характеризується високою часткою технічних культур у структурі посівних площ, серед яких чільне місце займає цукровий буряк. Полісся - основний район картоплярства і вирощування льону. У степових районах, де порівняно незначні площі природних кормових угідь, пріоритет надається кормовим культурам.

Такі особливості розміщення основних культур є цілком закономірними, оскільки придатність сільськогосподарських угідь для їх вирощування залежить від природних умов.

Однією з негативних тенденцій сільськогосподарського землекористування є зростання площ під технічними культурами, зокрема посівної площі під соняшником. Питома вага посівної площі під соняшником в 2012 р. в порівнянні до 1990 р. зросла майже на 80 %, тобто збільшилась майже вдвоє [6]. Разом з тим значна щільність посівів високоінтенсивних технічних культур (цукрові буряки, соняшник, льон-довгунець та інші) зумовлює зниження родючості ґрунтів.

Ефективність використання сільськогосподарських угідь характеризується урожайністю і валовим збором сільськогосподарських культур, які в свою чергу свідчать про рівень продуктивності земель.

Аналіз урожайності проводиться щодо ріллі, інших видів угідь (багаторічних насаджень, природних кормових угідь). При цьому показники урожайності підлягають багаторічному вивченню, який виявляє

тенденцію, причини підвищення або зниження урожайності сільськогосподарських культур. На підставі цього робляться висновки про рівень використання продуктивного потенціалу та вносяться пропозиції щодо їх подальшого використання. Протягом 1996-2012 рр. в Україні урожайність зернових та зернобобових в середньому становила 20,8 ц /га. Зокрема обсяг річного виробництва пшениці складав 49 % від обсягу злакових культур. Цукровий буряк і соняшник є найважливішими технічними культурами. Хоча середня урожайність соняшнику відносно висока (12,2 ц /га.), проте у цих культур вона становить менше 50 % від аналогічного показника в більшості західноєвропейських країн [6].

Внаслідок загальної економічної кризи, особливо в останні роки, урожайність сільськогосподарських культур в Україні мала тенденцію до зниження. Зміна абсолютної урожайності пояснюється різною природною родючістю, яка залежить переважно від природно-кліматичних умов. Щодо штучної родючості зумовленої інтенсифікацією землеробства, то вона сприяла рівномірному збільшенню урожайності на різних ґрунтах. Тому найвищої продуктивності використання земель було досягнуто у 1990 році. Зменшення обсягів внесення добрив, скорочення капіталовкладень призвели до зниження урожайності сільськогосподарських культур.

Попередній аналіз земельноресурсного потенціалу свідчить, що реальна потенційна продуктивність українських земель є набагато вищою. За умови регулювання всіх факторів росту та розвитку рослин (створення умов максимальної реалізації їх генетичної можливої продуктивності) і максимального рівня використання фізіологічно активної радіації (ФАР) на рівні 1,5 % в Україні є можливість, як вважають фахівці, отримувати врожаї пшениці 60-75 ц/га, цукрових буряків 370-450 ц/га, а при величині цього коефіцієнту 3 % - відповідно 120-145 ц/га і 750-900 ц/га.

Валовий збір основних видів продукції має прямо пропорційний зв'язок з урожайністю культур. Так, починаючи з 1990 р. склалася досить стійка тенденція до зниження виробництва всіх основних видів продукції рослинництва.

Необхідно зазначити певну нестабільність щодо урожайності сільськогосподарських культур та їх валового збору. Коливання цих показників в окремі роки становить до 30-40 %, що пояснюється агрометеорологічними умовами року. Проте основна причина низької продуктивності сільськогосподарських угідь полягає саме в недостатньому технологічному й організаційному рівні землеробства.

Серед різноманітних показників рівня використання земель доцільно розглянути динаміку виробництва кількості сільськогосподарської продукції, виробленої на одного жителя України, який характеризує одночасно і продуктивність праці в сільському господарстві. Так виробництво продукції у розрахунку на одного жителя в Україні за останні десять років знижується. Аналіз динаміки виробництва продукції рослинництва показує, що з початком трансформаційних процесів розрив між потенціалом сільськогосподарських земель і його практичною реалізацією не скоротився, а навпаки, значно зріс.

Незважаючи на те що, площа ріллі в Україні, яка припадає на одного мешканця більша, і ґрунтовий потенціал у 3-4 рази вищий порівняно з країнами Західної Європи, рівень використання продуктивного потенціалу земель є досить низьким.

Навіть на початку перехідного періоду продуктивність у рослинництві і тваринництві значно відставала від країн із порівняною відносною ресурсозабезпеченістю. Разом з цим продуктивний потенціал українських земель значно вищий, ніж у висновках, зроблених на основі наведених фактичних даних.

Дослідження економічної ефективності сільськогосподарського землекористування вимагає розглянути результати господарювання основних суб'єктів сільськогосподарського використання землі.

Останні десять років в Україні відмічаються значні зміни в сільськогосподарській структурі виробництва сільськогосподарської продукції. До 1992 р., основні сільськогосподарські виробники в Україні були колгоспи і радгоспи. Другорядну роль відігравали підсобні господарства населення, в яких переважно працювали члени колгоспів і радгоспів.

Нині Міністерство аграрної політики та продовольства України визначає два основних сектора виробництва сільськогосподарської продукції [2]: сільськогосподарські підприємства і особисті підсобні господарства населення. Перший сектор сільського господарства це реформовані сільськогосподарські підприємства, і селянські (фермерські) господарства. Вони переважно господарюють на площі від 1000 до 3000 гектарів, в реформованих сільськогосподарських підприємствах, і від 30 до 100 гектарів у селянських фермерських господарствах [6].

Другий сектор виробництва сільськогосподарської продукції використовує незначні площі сільськогосподарських земель (від 1 га до 30 га), де застосовується ручна сільськогосподарська праця. Частина господарств у цьому секторі є дрібними фермерськими господарствами,

яким притаманний товарний характер господарювання. Цей сектор включає такі види господарювання населення як садівництво, городництво тощо. Більшість особистих підсобних господарств використовують до 1 га сільськогосподарських земель.

Щодо вкладу кожного сектора у виробництво різної сільськогосподарської продукції, то стає очевидним, що високо екстенсивні культури, такі як зернові (пшениця, ячмінь, жито), технічні (цукрові буряки, соняшник) вирощуються у сільськогосподарських підприємствах. Незначні за площею особисті підсобні господарства населення є виробниками картоплі, овочів, і т.д.

Фізичний взаємозв'язок між виробництвом сільськогосподарської продукції і сільськогосподарськими землями є очевидним. Він показує, що ефективність використання сільськогосподарської землі за останні десять років є вищою в особистих підсобних господарствах населення. Разом з тим, значне розширення площ сільськогосподарських земель в особистих підсобних господарствах населення не кореспондує із збільшенням в них сільськогосподарської продукції. В реальності, особисті підсобні господарства населення характеризуються як натуральні господарства, в яких нині майже відсутні технології і капітал.

Висновки з даного дослідження і подальші перспективи у даному напрямку. Отже, на основі проведеного аналізу ефективності використання продуктивного потенціалу сільськогосподарських угідь України можна зробити такі висновки: Основа національного багатства України – високопродуктивні сільськогосподарські землі – використовуються вкрай неефективно. Основна причина низької продуктивності сільськогосподарських угідь полягає в недостатньому технологічному й організаційному рівні землеробства. Розпочата в 1991 р. земельна реформа не доведена до кінця. Не створено систему ефективного земельного законодавства. Інфраструктура землекористування поступово погіршується і відстає від потреб реальної економіки; посівні площі сільськогосподарських культур виводяться з господарського обороту, що справляє значний вплив на скорочення валової продукції рослинництва; фізичний взаємозв'язок між виробництвом сільськогосподарської продукції і сільськогосподарськими землями свідчить, що ефективність використання сільськогосподарської землі за останні десять років є вищою в особистих підсобних господарствах населення. Однак значне розширення площ сільськогосподарської землі в особистих підсобних господарствах населення не відповідає темпам збільшення сільськогосподарської продукції; особисті підсобні господарства

населення без фінансових, матеріальних, технічних та наукових ресурсів не зможуть забезпечити відповідний рівень використання аграрного земельно ресурсного потенціалу земель; реформування аграрного сектору поки що не створило кращих умов для його розвитку. Більше того, за останні десять років економічний і соціальний стан сільських товаровиробників помітно погіршився, скоротилось виробництво сільськогосподарської продукції; слід відмітити, що трансформація аграрного сектора економіки на базі зміни земельних відносин, яка проходила в умовах постійного спаду виробництва, загострення як внутрішніх, так і зовнішніх протиріч економічного і політичного характеру, не дає бажаних наслідків, що свідчить про недостатню ефективність трансформації в сільському господарстві.

Бібліографічний список: 1. Андришин М.В. Эффективность организации использования земельных ресурсов / М.В. Андришин, Т.П. Магазинчиков. – Львов: Вища школа, 1981. – 210 с. 2. Борщевський П.П. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону / П.П. Борщевський, М.О. Чернюк. – К.: Аграрна наука, 1998. – 240 с. 3. Веденичев П.Ф. Социально-экономическая эффективность использования аграрного ресурсного потенциала / П.Ф. Веденичев, Б.И. Пасхавер, В.М. Трегобчук. – К.: Наукова Думка, 1988. – 311 с. 4. Іванух Р.А. Природно-ресурсний потенціал України і шляхи підвищення ефективності його використання / Р.А Іванух, Б.М. Данилишин // Економіка України. –1998. – № 11. – С. 39.

Лицур И.Н. Эколого-экономическая эффективность сельскохозяйственного землепользования. В статье разработаны подходы к определению эколого-экономической эффективности сельскохозяйственного землепользования. Обоснованы направления трансформации сельскохозяйственного землепользования на базе изменения земельных отношений.

Litsur I. Ecological and economic efficiency of agricultural land use. The article has developed an approach to the definition of environmental and economic efficiency of agricultural land use. The directions of transformation of agricultural land use based on changes in land relations.

